

Tijdschrift

voor

Mensenrechten

TvMR

MENSENRECHTENMENSENRECHTENMENSENRECHTENMENSENRECHTENMENSENRECHTEN
RECHTENMENSENRECHTENRECHTENMENSENRECHTENRECHTENMENSENRECHTEN
MENSENRECHTENMENSENRECHTENMENSENRECHTENMENSENRECHTENMENSENRECHTEN
RECHTENMENSENRECHTENRECHTENMENSENRECHTENRECHTENMENSENRECHTEN
MENSENRECHTENMENSENRECHTENMENSENRECHTENMENSENRECHTENMENSENRECHTEN
RECHTENMENSENRECHTENRECHTENMENSENRECHTENRECHTENMENSENRECHTEN
MENSENRECHTENMENSENRECHTENMENSENRECHTENMENSENRECHTENMENSENRECHTEN
RECHTENMENSENRECHTENRECHTENMENSENRECHTENRECHTENMENSENRECHTEN
MENSENRECHTENMENSENRECHTENMENSENRECHTENMENSENRECHTENMENSENRECHTEN
RECHTENMENSENRECHTENRECHTENMENSENRECHTENRECHTENMENSENRECHTEN
MENSENRECHTENMENSENRECHTENMENSENRECHTENMENSENRECHTENMENSENRECHTEN
RECHTENMENSENRECHTENRECHTENMENSENRECHTENRECHTENMENSENRECHTEN
MENSENRECHTENMENSENRECHTENMENSENRECHTENMENSENRECHTENMENSENRECHTEN
RECHTENMENSENRECHTENRECHTENMENSENRECHTENRECHTENMENSENRECHTEN
MENSENRECHTENMENSENRECHTENMENSENRECHTENMENSENRECHTENMENSENRECHTEN
RECHTENMENSENRECHTENRECHTENMENSENRECHTENRECHTENMENSENRECHTEN

achtste jaargang • oktober-november-december 2010 • nr. 4

driemaandelijke uitgave

TvMR is een initiatief van de Liga voor Mensenrechten v.z.w.

Inhoud	Update	2
	<ul style="list-style-type: none"> • Dataretentierichtlijn wint Big Brother Award • Aanbevelingen VN-Mensenrechtencomité • Kiesrecht voor mensen met een handicap	
	Editoriaal	3
	<ul style="list-style-type: none"> • Mensenrechten hebben een aanzuigeffect <i>Paul Pataer</i>	
	Interview	4
	<ul style="list-style-type: none"> • "Vzw touché ontvangt Prijs voor Mensenrechten" TvMR sprak met Katrien Dalle en Moira Verhofstadt <i>Femke Quagebeur</i>	
	Artikelen	7
	<ul style="list-style-type: none"> • Mensenrechteducatie in Nederland <i>Barbara Oomen & Matthias Ploeg</i> • De salduzleer naar Belgisch recht <i>Dries Pattyn</i>	
	Rechtspraak	15
	<ul style="list-style-type: none"> • Het EHRM inzake Taxquet: meer dan een bevestiging <i>Tom Decaigny</i>	

Afgiftekantoor: 9000 Gent 1

Bg TvMR PA3A9108

Afzendadres: Liga voor Mensenrechten
Gebroeders De Smetstraat 75
9000 Gent

V.U.: Jos Vander Velpen
Gebroeders De Smetstraat 75
9000 Gent

TvMR

Tijdschrift voor Mensenrechten
Driemaandelijks uitgave
Verschijnt vier keer per jaar
Aanbevolen citeerwijze: TvMR

ISSN 1379-0250

Redactie

Hoofdredacteur: Paul de Hert
Eindredactie: Femke Quagebeur & Astrid Thienpont
Redactie: Fiona Ang, Willem Debeuckelaere, Yves Haec, Alexander Hoefmans, Aagje Ieven, Veronique Joosten, Karen Meerschaut, Paul Pataer, Stefan Sottiaux, Maxime Stroobant, Karen Van Laethem, Nathalie Van Leuven, Andy Van Pachtenbeke, Diederik Vandendriessche, Wouter Vandenhole, Mieke Verheyde

Vormgeving: Bram Wets

Tijdschrift voor Mensenrechten is een initiatief van de Liga voor Mensenrechten vzw.

Abonnement op TvMR? Bel 09/223.07.38

Redactiesecretariaat

Liga voor Mensenrechten vzw
Gebroeders De Smetstraat 75, 9000 Gent
tel: 09 223 07 38 – fax: 09 223 08 48
e-mail: info@mensenrechten.be
website: www.mensenrechten.be

Redactionele samenwerking en disclaimer

Het Tijdschrift voor Mensenrechten is een initiatief van de Liga voor Mensenrechten vzw. De redactie heeft een volstrekt autonoom statuut. Het TvMR strekt tot het aanmoedigen van het onderzoek naar actuele mensenrechtentema's en het verspreiden van de kennis hierover. Voor publicatie aangeboden teksten, arresten en vonnissen en te bespreken boeken mogen rechtstreeks naar het redactiesecretariaat worden gestuurd. De redactie behoudt zich alle rechten voor de publicatie van ingezonden artikelen, werken, advertenties, ed. te weigeren. Aan de totstandkoming van deze publicatie is de uiterste zorg besteed. Voor informatie die nochtans onvolledig of onjuist is opgenomen, aanvaarden de redactie en de uitgever geen verantwoordelijkheid. Elke auteur is verantwoordelijk voor zijn/haar eigen redactionele bijdragen.

Lidmaatschap Liga voor Mensenrechten en jaarabonnementen

Lid + abonnement op Tijdschrift voor Mensenrechten: 27 €
Lid + abonnement op Fatik, tijdschrift voor Strafbeleid en Gevangeniswezen: 35 €
Lid + abonnement op beide tijdschriften: 60 €
Steunend lid + abonnement op beide tijdschriften: 96 €
Lid zonder abonnement: 5 € per jaar

Het is ook mogelijk om, losgekoppeld van het lidmaatschap, een abonnement op de tijdschriften te bekomen.
Meer informatie bij Liga voor Mensenrechten.

De inhoudstafels van de oudere jaargangen zijn consulteerbaar op de website van de Liga voor Mensenrechten - www.mensenrechten.be

© Niets uit deze publicatie mag worden vervoelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, elektronische gegevensdragers of welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande, uitdrukkelijke en schriftelijke toestemming van de uitgever.

Uit respect voor mens en milieu wordt TvMR gedrukt op kringlooppapier en zonder Vluchtige Organische Stoffen door Druk in de Weer, Gent.

Dataretentierichtlijn wint Big Brother Award

Als sluitstuk van de campagne 'Win uw Privacy' heeft de Liga voor Mensenrechten op woensdag 17 november 2010 de Big Brother Awards uitgereikt aan Luc Beirens van de Federal Computer Crime Unit. Hij mocht deze award in ontvangst nemen omwille van zijn gelobby bij de overheid voor de goedkeuring van de dataretentie richtlijn. Na de officiële prijsuitreiking vond er een debat rond de nominatie plaats met Willem Debeuckelaere (voorzitter van de Privacycommissie), Jos Vander Velpen (voorzitter van de Liga voor Mensenrechten), Luc Beirens (Federal Computer Crime Unit), Walter Van Steenbrugge (advocaat), en Frank Schuermans (advocaat-generaal Hof van Beroep, Gent).

De dataretentierichtlijn van 2006 voert een algemene bewaarplicht in van telecommunicatiegegevens. Enerzijds hebben deze gegevens betrekking op de verkeers- en locatiegegevens. Anderzijds worden ook gegevens verzameld die nodig zijn om de abonnee of geregistreerde gebruiker te identificeren. Men wil met andere woorden weten wie met wie, wanneer, voor hoe lang, en vanwaar gebeld, geSMSt, of ge-e-mailed heeft. Ook de gegevens inzake toegang tot het internet worden bewaard. Zo wordt o.a. bijgehouden wanneer en van op welke computer u in - of uitlogde op het internet.

Het is echter niet bewezen dat deze maatregel absoluut noodzakelijk is voor de bestrijding van misdaad en terreur. Bovendien schendt deze ook het vermoeden van onschuld, alsook het beroeps- en bronnengeheim.

Aanbevelingen VN-Mensenrechtencomité

Het VN Mensenrechtencomité beoordeelt de mensenrechtensituatie in België en verwoordt haar bevindingen als volgt in haar rapport: "Een eerste probleem is de overbevolking van de gevangnissen, de verouderde gebouwen en het gebrek aan onderscheid tussen de gevangenen naargelang hun regime." Het comité benadrukt nogmaals dat er nog steeds geen uitvoeringsbesluiten genomen zijn ter uitvoering van de wet Dupont. Verder is het comité bijzonder ongerust over de behandeling van geïnterneerden in het reguliere gevangenis circuit. Ten tweede hekelt het comité de werking van de politiediensten. De klachten over gebruik van excessief geweld door politie en het inzetten van vuurwapens blijven een pijnpunt. Bovendien stelt het comité vast dat klachten van burgers niet tot sancties leiden. Het comité stelt een schending vast van de artikelen 7 (verbod op foltering) en 9 (verbod van willekeurige arrestaties) van het BUPO-verdrag en vraagt geïnformeerd te worden over de behandeling van de klachten ingediend naar aanleiding van de betogingen. Een derde belangrijk thema in het rapport is het gebruik van stroomstootwapens door de politiediensten. In het bijzonder klaagt het comité aan dat het wapen helse pijnen en levensbedreigende verwondingen toebrengt. Dit maakt inbreuk op de artikelen 6 (het recht op leven) en 7 (verbod op foltering) van het BUPO-verdrag. Het Mensenrechtencomité is bijzonder kritisch voor België. Enkele kritieken blijven zich herhalen of werden vroeger door het CPT geuit.

Kiesrecht voor mensen met een handicap

Het Bureau van de Europese Unie voor de grondrechten (FRA) publiceerde op 8 november 2011 haar rapport over het kiesrecht voor mensen met een handicap. In het rapport analyseert het Bureau de kieswetten van de 27 lidstaten. Uit het onderzoek blijkt onomwonden dat de EU-lidstaten te vaak het kiesrecht uitsluiten voor mensen zonder rechtsbekwaamheid. Deze tendens is in strijd met het verdrag inzake de rechten van personen met een handicap. Artikel 4 stelt dat mensen met een handicap beschermd moeten worden op het vlak van hun rechtsbekwaamheid.

Volgens het rapport behoort België bij de slechtste leerlingen.

Aansluitend op de onderliggende idee 'Nothing about Us Without Us' van het verdrag werkt FRA onder het motto: MET mensen met een handicap en niet OVER hen. Het rapport van FRA wordt daarom ook in een 'easy read'-versie gepubliceerd. Zodat ook mensen met een mentale handicap, oudere mensen en anderstaligen kunnen meelesen.

Mensenrechten hebben een aanzuigeffect

We hebben op dit ogenblik – zes december – een niet eindigende regeringscrisis en een nog langer durende asielcrisis. De chaotische winterse asielellende wordt nog versterkt door het ontbreken van een regering met volle beleidsbevoegdheid. Een regering die zich alleen met lopende zaken mag inlaten vindt bovendien weinig last van een drang naar samenhang en coherentie. Toch zijn de signalen zowel vanuit traditioneel-rechtse als vanuit traditioneel-linkse hoek verrassend gelijklopend: misbruiken moeten harder worden aangepakt en de asielprocedure moet 'eenvoudiger' worden. Die 'eenvoud' is dan een eufemisme voor meer snelheid en hogere drempels in de toegang tot het recht. In de huidige behandeling van asielaanvragen zou er te veel rek zitten. Teveel asielzoekers hebben een te dun dossier en verdienen niet dat ons rechtssysteem hen veel aandacht geeft en dus wordt gedacht aan: een beperkte motiveringsplicht voor de Raad voor Vreemdelingenbetwistingen, een afschaffing van de mogelijkheid van het indienen van een antwoordnota door de advocaat van de asielzoeker, het invoeren van een rolrecht van 175 euro per verzoeker, een boete voor onrechtmatig ingediende verzoekschriften en in het algemeen een beperking van het tegensprekelijk debat. Dat daardoor de ongelijkheid fors toeneemt tussen de rechtzoekenden, is niet de bekommernis van een belangrijke fractie van onze politieke klasse. De inkorting van de motiveringsplicht voor rechters in fiscale dossiers staat, bij ons weten, nergens op de agenda.

Die evolutie is zeer verontrustend vanuit mensenrechtelijk standpunt. Vooral in het besef dat asielzoekers in hun zoektocht naar recht reeds extra gehandicapt zijn door taal- en vertaalproblemen en door het niet kunnen beschikken over hard bewijsmateriaal om het vluchtverhaal geloofwaardig te maken. Een vlucht voor onheil gebeurt nogal eens hals-over-kop en met weinig geschreven documenten op zak. In procedures die hoofdzakelijk schriftelijk worden afgehandeld is dat gemis vrij fataal voor een positieve afloop voor de betrokkenen. Oneigenlijke asielzoekers, die in hun eigen land geen uitkomst zien voor hun doffe ellende, worden aangezogen door de lokroep van economische paradijzen in het westen van Europa. Beleidsmakers bij ons, die de vinger aan de pols houden bij hun kiezers, willen iets doen tegen alles wat die mensen aantrekt om naar hier te komen. En dus moet de asielprocedure worden aangescherpt én moet iedere indruk van comfortabele opvang worden weggewerkt. Daarom menen sommige vooraanstaande politici dat de door wet en internationale verdragen voorgeschreven verplichte opvang van vluchtelingen best een stuk te kort mag schieten..., gelet op het ontradend effect van dat tekort. Men zal zoiets zelden letterlijk toegeven, maar het zou wel eens de meest rationele uitleg kunnen zijn voor de gebrekkige voorbereiding van de opvang in winterse tijden. Tenzij wanneer het om politiek-strategische redenen goed uitkomt – zoals in de koude oorlogsjaren van de jaren vijftig van de vorige eeuw of wanneer er een dringende nood bestaat aan verse jonge arbeidskrachten – zal migratiebeleid altijd restrictief worden ingevuld. Vreemdelingen die hier soelaas zoeken worden als een last ervaren.

Daartegenover staan de verworvenheden van een rechtsstaat en van de internationale mensenrechtenverdragen. Laten we wel wezen: een land waar de mensenrechten worden gekoesterd zuigt vluchtelingen aan. Het vluchtelingenverdrag van Genève, waarop onze vreemdelingenwet is gestoeld, en het Europees Verdrag voor de rechten van de Mens respecteren en doen respecteren heeft geen ontradend effect op de immigratiestroom, wel integendeel. Een voorbeeld. Artikel 3 van het EVRM verbiedt op een absolute wijze iedere vorm van onmenselijke of vernederende behandeling ten aanzien van iedereen die hier vertoeft. Gekoppeld aan een door de wet opgelegde opvang van asielzoekers, betekent dit dat ons land het EVRM zwaar schendt als het asielzoekers laat ronddolen in onze grootsteden. Zoals het ook overhoop ligt met artikel 13 van het EVRM wanneer het asielzoekers het recht op een daadwerkelijk rechtsmiddel ontnemt of beperkt.

Kortom, eerbied voor het EVRM en andere mensenrechtelijke bepalingen hebben een aanzuigeffect op rechtelozen en andere mensen op de dool. Het zij zo. Mensenrechtenactivisten blijven nuttig, vooral voor de minsten onder ons.

Paul Pataer *

* Paul Pataer is redactielid van TvMR en bestuurder van de Liga voor Mensenrechten.

Vzw touché ontvangt Prijs voor Mensenrechten

TvMR sprak met Katrien Dalle en Moira Verhofstadt

De Liga voor Mensenrechten reikt jaarlijks de Prijs voor Mensenrechten uit aan een persoon of organisatie die zich verdienstelijk heeft gemaakt in de verdediging van de mensenrechten. Dit jaar gaat de prijs naar vzw touché voor haar bijdrage tot een meer zinvolle en meer humane strafuitvoering. Om de agressieproblematiek van (ex-)gedetineerden te verminderen heeft zij een transmuraal begeleidingsaanbod uitgewerkt. Een gesprek.

TvMR: Dit jaar reikt de Liga voor Mensenrechten haar Prijs voor Mensenrechten uit aan vzw touché. Wat doen jullie precies?

Vzw touché werkt rond agressie met gedetineerden en ex-gedetineerden. Ons aanbod is gestructureerd rond drie verschillende pijlers: 'creatief met agressie', 'verder met agressie' en 'buitengewoon met agressie'. Dit aanbod vindt niet enkel plaats binnen de muren van de gevangenis, er wordt ook toekomstgericht samengewerkt met ex-gedetineerden rond een leven buiten de gevangenis. We gaan hierbij uit van een constructieve visie. Agressie wordt gezien als een kracht die positief kan worden aangewend. Gedetineerden leren omgaan met de beperkingen van detentie en leren hoe ze crisismomenten best kunnen aanpakken. Voor ex-gedetineerden en hun familie hebben we een aanbod buiten de muren waarbij de persoonlijke problemen van de persoon het werkpunt vormen.

TvMR: Jullie werken rond vier pijlers. Waaruit bestaan die precies?

'Creatief met agressie' richt zich op gedetineerden in de gevangenis zelf. We geven groepsessies die plaatsvinden elke veertien dagen op donderdagnamiddag. Het gaat om reeksen van tien sessies. Na die tien sessies wordt bekeken of ze al dan niet opnieuw starten met een nieuwe reeks sessies of stoppen. De sessies zijn echter op vrijwillige basis. Niemand verplicht hen eraan deel te nemen. Een sessie duurt drie uur en bestaat uit verscheidene facetten: de bespreking van concrete conflictsituaties, het aanreiken van methodes tot ontspanning en het theoretische omkaderen van verschil-

Femke Quagebeur*

lende thema's.

Elke sessie beginnen we met een vragenronde over welke problemen zich gesteld hebben de voorbije twee weken en welke frustraties ze hebben gevoeld. Elk van de gedetineerden kan zijn persoonlijke pijnpunten uiteenzetten. Die verhalen vormen dan het werkmateriaal voor de sessie. We gaan dieper in op wat er precies is gebeurd. Hoe heb je gereageerd op de situatie? Met welke handelingen ben je niet tevreden? Meestal is er frustratie over het eigen handelen. Het eerste wat wij dan gaan doen is kijken wat ze wél goed hebben gedaan. Verder bespreken we wat de alternatieve gedragingen hadden kunnen zijn. De bijdrage van de anderen in de groep zijn waardevol omdat zij zich goed kunnen inleven en daarom kunnen bekrachtigen wat goed was.

Naast de concrete bespreking van de persoonlijke frustraties van de gedetineerden, reiken we ook een aantal werkbare ontspanningsoefeningen aan. Het is wetenschappelijk bewezen dat mensen die in staat zijn zich te ontspannen gemakkelijker aan agressiebeheersing doen. De ontspanningstechnieken worden geoefend in groep. Over de sessies heen reiken wij verschillende technieken aan. De kans dat iemand de juiste oefening voor zichzelf vindt wordt hierdoor verhoogd.

Naast de bespreking van de conflictsituaties van de voorbije twee weken en de ontspanningsoefeningen werken we ook met psycho-educatie. Verschillende thema's komen hierbij aan bod: stress, communicatie, de opbouw van spanning, ... Door theoretisch te omkaderen wat stress precies is, leren we gedetineerden hoe ze dit bij zichzelf kunnen herkennen. Een stukje theoretische uitleg gekoppeld dus aan hun eigen persoon. Door eigen gewaarwordingen tijdig te herkennen leren ze pro-actief in te grijpen op een crisismoment.

TvMR: En het aanbod buiten de gevangenis?

De andere pijlers richten zich tot ex-gedetineerden bij een invrijheidstelling of in het kader van elektronisch toezicht. De sessies zijn individueel, ambulante en vin-

* Femke Quagebeur is redactielid van TvMR en medewerkster van de Liga voor Mensenrechten.

den plaats buiten de muren van de gevangenissen. Ex-gedetineerden komen bij ons in het kader van hun reclassering. De begeleiding richt zich dan ook meer op hun persoonlijk verhaal. Onze begeleiding is erop gericht hen andere keuzemogelijkheden aan te leren in moeilijke situaties. Cliënten die komen in het kader van hun reclassering leven vaak in een moeilijke context. Het leven na detentie is vaak niet eenvoudig.

Het is ook belangrijk te benadrukken dat wij in ons begeleidingsaanbod continuïteit hoog in het vaandel dragen. Een heropsluiting komt vaak voor omdat gedetineerden de overgang na de opsluiting niet altijd even vlot doorlopen. Het is voor ons heel belangrijk om die mensen dan nog te blijven volgen. Of de begeleiding nu gestart is binnen of buiten de gevangenis en dan verder wordt gezet in de gevangenis, dat maakt voor ons niet uit. Ons programma is flexibel en we passen de begeleiding aan. Cruciaal is dat die cliënten – op het moment dat het fout loopt – verder begeleid worden en niet alleen komen te staan.

Naast het werk met de ex-gedetineerden bieden we ook een programma aan waarbij de sociale context van de cliënt wordt betrokken. Bijvoorbeeld een jongere die op 16-jarige leeftijd in een instelling belandt en op zijn 23ste weer vrijkomt en bij zijn moeder gaat wonen. Dat zijn geen evidente situaties. We begeleiden ook de moeder. Dit is echter nog maar een vrij beperkt deel van ons werk dat we in de toekomst graag uitgebreid willen zien.

TvMR: Jullie zien agressie als constructieve kracht. Kan u wat meer vertellen over deze achterliggende filosofie?

Wanneer mensen agressief gedrag vertonen is er altijd een achterliggende reden.

Frustratie en kwaadheid worden in de hand gewerkt doordat pogingen om een behoefte te vervullen of een doel te bereiken niet lukken. Kwaad zijn of gefrustreerd zijn is echter niet erg. Het gaat er om wat je doet met die kwaadheid.

Eerst en vooral is het belangrijk te benadrukken dat in de gevangenis een klimaat heerst waar macht, onmacht, onzekerheid en frustratie hand in hand gaan. Het is net in die context dat verwacht wordt van de gedetineerde dat hij zich constructief opstelt, verantwoordelijkheid opneemt en een beter mens wordt. Een zeer moeilijke oefening.

Wij bieden een begeleiding aan waarbij een constructieve visie op de mens centraal staat. We stellen ons de vraag wat de mensen willen en nodig hebben om goed te functioneren en zich goed te voelen. We zoeken steeds naar een gepaste methodiek om de mens te helpen en een begeleiding te voorzien die op dát

moment nuttig is. Deze visie wordt doorgetrokken naar het thema agressie. Agressie wordt aangewend als een kracht en wordt niet gezien als een probleem. Er wordt gezocht naar de meest constructieve uitingsvormen en mogelijkheden.

TvMR: Hoe is het idee ontstaan?

Vzw touché ontstond twee jaar geleden op initiatief van een aantal hulpverleners uit het forensisch welzijnswerk. Het was voor ons duidelijk dat er een gebrek was aan agressiebegeleiding en dat daar eigenlijk wel grote vraag naar was, dit zowel van de gedetineerden als van mensen van justitie zelf. Mensen met nood aan agressiebegeleiding konden nergens naartoe en het zijn vaak ook die gedetineerden die het langst in de gevangenis blijven zitten. Er was dus een groot hiaat in het begeleidingsaanbod. Uiteindelijk kunnen we stellen dat de vzw touché gegroeid is uit een frustratie die we constructief hebben aangewend. We zijn beginnen reflecteren en schoorvoetend zijn we gestart met ons pilootproject in Oudenaarde. Wij zijn organisch gegroeid en we hebben eigenlijk veel te danken aan de directie van de gevangenis van Oudenaarde, het personeel en de gedetineerden zelf. Door de twee jaar heen zijn we erin geslaagd behoeftes te zien bij de gedetineerden en hebben we gezocht naar het beste aanbod om die vragen te beantwoorden. Ook met het personeel hebben wij in die twee jaar een vertrouwensband opgebouwd. Door die vertrouwensrelatie hebben we de kans gekregen een paar methodieken uit te proberen en sinds september 2008 hebben we een uitgewerkt programma in ons aanbod dat nog iedere dag groeit.

TvMR: Het slagen van de begeleidingprogramma's veronderstelt de medewerking van de gedetineerden zelf. Werken zij mee uit vrije wil?

Aan het programma 'creatief met agressie' wordt inderdaad vrijwillig deelgenomen. Niemand verplicht hen daartoe. Het is niet de bedoeling dat gedetineerden meewerken aan het programma om een 'beter' rapport te behalen of eventueel een vervroegde vrijlating op het oog hebben. Dat het nooit meespeelt dat kunnen we niet zeggen. Voor bepaalde gedetineerden zal het belangrijk zijn een bewijs van deelname te hebben voor hun dossier. Maar je moet toch niet onderschatten dat we ook veel vragen van de gedetineerden. Er zijn 10 sessies van 3 uur en ze mogen maar 2 maal afwezig zijn. Als ze langer afwezig zijn dan moeten ze de sessies weer volledig opnieuw beginnen. De dag van de sessie is er geen bezoek en hebben ze geen wandeling. Het is een investering, een inspanning. We horen soms dat gedetineerden eerst twijfelachtig staan tegenover het programma, maar dan uiteindelijk gebaat blijken door het ervan. De externe motivatie van in het begin verandert door de sessies heen en ze beginnen het nut

ervan in te zien.

Aan een deelname gaat steeds een intakegesprek vooraf. Het is belangrijk dat vraag en aanbod aansluiting vinden. Wanneer iemand een agressieprobleem erkent, er wil aan werken en ook in staat is om in een groep te functioneren, is een deelname mogelijk.

In tegenstelling tot de begeleiding in de gevangenis verloopt het programma buiten de gevangenis niet op vrijwillige basis. De PSD bereidt de reclasseringsdossiers voor en in een aantal gevallen schrijven zij een agressiebehandeling voor. Dan doen wij een intake. Er zijn een aantal voorwaarden: enerzijds moet de cliënt de agressieproblematiek erkennen en anderzijds moet het ook praktisch haalbaar zijn. Iemand uit Hasselt zal niet snel naar Gent komen voor een sessie van een uur. Het programma buiten de gevangenis wordt dus als voorwaarde gesteld door de strafuitvoeringsrechtbank.

TvMR: Wat met de opvolging? Is er bewijs van resultaten?

We zijn nog niet lang genoeg bezig om een follow-up te doen. Wij hebben ook geen middelen om wetenschappelijk onderzoek te doen. Onze feedback komt dus van de deelnemers zelf. Als zij kunnen zeggen dat de begeleiding hulpvol was, dan is onze missie geslaagd. Agressiebegeleiding is ook moeilijk meetbaar.

Het is voor ons wel belangrijk ook momenten dat er iets fout loopt te evalueren. Waar is het fout gelopen? Wat kan anders? Crisismomenten zijn leermomenten. Het zijn die cruciale momenten waarop de vertrouwensband wordt aangescherpt wat verdere resultaten ook mogelijk maakt.

TvMR: Het is een ambitieus project: veel werk, weinig middelen. Hoe zien jullie de toekomst?

We zijn hoopvol. Wat we doen helpt. De Prijs voor Mensenrechten is alvast een hart onder de riem. We zijn al twee jaar bezig. We hebben een hiaat gezien en zijn in

actie geschoten met beperkte middelen en mankracht. Er zijn in die voorbije twee jaren momenten van voldoening geweest waarbij we de positieve feedback als drijfveer gebruiken om het werk verder te zetten. Er zijn echter ook momenten geweest waarop het zo onoverkomelijk lijkt. Momenten waarop we denken dat het zo niet verder kan.

Twee jaar geleden zijn we kunnen opstarten met subsidies van de provincie Oost-Vlaanderen en het Instituut voor de Gelijkheid van Mannen en Vrouwen. Zij hebben ons twee jaar ondersteund. Stad Gent heeft dit jaar een kleine bijdrage verleend. Maar daar stopt het ook. We werken vooral met giften. Er moet ook tijd vrijgemaakt worden voor het zoeken naar middelen. De bronnen raken uitgeput.

De werkdruk stijgt ook. Justitie doet vaker beroep op ons via de strafuitvoeringsrechtbank, via justitiehuisen en de PSD's. Het aantal dossiers van begeleiding buiten gevangenis is al gestegen tot 124. Daarvan hebben wij 60 intake-gesprekken afgerond. 47 cliënten zijn daarvan in begeleiding of hebben het programma afgerond. Dit werk vangen we op met 2 freelancers en 2 halftijdse werkkrachten.

Ons werk is maatschappelijk relevant. Wij proberen te voorkomen dat mensen hervallen. Het effect van zelfinzicht in de gevangenis is heel beperkt. Gedetineerden zijn niet altijd in staat om aan zichzelf te werken zonder begeleiding. Het is nochtans cruciaal om een goede begeleiding binnen en buiten de gevangenis te voorzien om recidive te voorkomen. Het is de verantwoordelijkheid van de maatschappij om in deze begeleiding te voorzien.

Meer info op www.vzwtoeche.be.

Mensenrechteneducatie in Nederland

Barbara Oomen & Matthias Ploeg *

Het Nederlands Juristen Comité voor de Mensenrechten en het Platform Mensenrechteneducatie voerden in de eerste helft van 2010 Hét Mensenrechtenonderzoek uit.¹ Doel van dit actieonderzoek was het verzamelen van verhalen over de betekenis van mensenrechten in het dagelijks leven in Nederland, om daarmee het bewustzijn met betrekking tot het belang van mensenrechten te vergroten.

Deze bijdrage schetst kort de achtergrond van het project en de werkwijze.² Vervolgens is er aandacht voor een aantal kwantitatieve en meer kwalitatieve bevindingen en voor de lessen van dit project voor mensenrechteneducatie in het algemeen.

Nederlandse jongeren weten, net als hun ouders, weinig over mensenrechten. Een in juni 2010 verschenen internationale studie naar burgerschapscompetenties liet zien dat Nederlandse jongeren in vergelijkend perspectief niet alleen kennis van mensenrechten ontberen, maar ook laag scoren op bijvoorbeeld de acceptatie van rechten voor immigranten.³ Een vergelijkbaar beeld komt ook uit onderzoek naar de kennis van kinderrechten en van mensenrechten in het algemeen.⁴ De verklaring hiervoor lijkt vooral te liggen bij het onderwijs. Mensenrechteneducatie vormt nauwelijks een onderdeel van het formele curriculum, en figureert niet in de kerndoelen van het primair onderwijs, of de relevante examenprogramma's. Het burgerschapsonderwijs, sinds 2006 een verplicht onderwerp, wordt ingevuld als gemeenschapszin, waarbij sociale vaardigheden meer aandacht krijgen dan de basiswaarden (*sic*) van de Nederlandse rechtsstaat, en waarbij democratisch burgerschap en mensenrechteneducatie

geen verplichte onderwerpen zijn.⁵ Uit onderzoek naar de aandacht voor mensenrechten op Nederlandse scholen rijst een enigszins paradoxaal beeld: enerzijds zijn er heel veel maatschappelijke organisaties en enthousiaste docenten die vrijwillig deze onderwerpen aan de orde stellen, anderzijds maakt het gebrek aan systematische en verplichte aandacht voor mensen- en kinderrechtenonderwijs dat deze inzet niet beklijft.

Een actieonderzoek

In 2009 vroeg het Huis voor de Democratie en Rechtsstaat, een kenniscentrum in oprichting, het NJCM en het Platform om een project te bedenken om mensenrechten op een aantrekkelijke manier onder de aandacht van scholieren te brengen. Een brainstorm met een aantal betrokken organisaties en docenten leverde het idee op om samen met scholieren en studenten verhalen te verzamelen over de betekenis van mensenrechten in het dagelijks leven. Dit omdat mensenrechten in Nederland vaak enkel gezien worden als een onderwerp van 'ver weg', met associaties met kinderarbeid, Abu Graib en oorlogssituaties. Daarnaast gold als uitgangspunt dat het belang van mensenrechten pas vaak echt duidelijk wordt in verhalen, of het nu gaat om Nelson Mandela, Anne Frank, Mahatma Gandhi of je opa, de buurvrouw of een winkelier uit de straat.

Als start van het project gaven mensenrechtenskundigen gastlessen op lagere en middelbare scholen doorheen heel Nederland. Deze gastlessen richtten zich niet enkel op de basisbegrippen op dit gebied, maar probeerden ook met rollenspelen en debatten het onderwerp tot leven te brengen.⁶ Zo speelden

* Barbara Oomen is voorzitter van het Platform Mensenrechteneducatie, hoogleraar sociologie van de mensenrechten aan de Roosevelt Academy (Universiteit Utrecht) en bijzonder hoogleraar rechtspluralisme aan de Universiteit van Amsterdam, B.Oomen@roac.nl. Matthias Ploeg haalde zijn Bachelor of Arts aan de Roosevelt Academy begin dit jaar aan de Roosevelt Academy en studeert nu aan Trinity College Dublin, Matthiasploeg@gmail.com.

1 Het Nederlands Juristen Comité voor de Mensenrechten (NJCM) is de Nederlandse afdeling van de International Commission of Jurists (ICJ). Het Platform Mensenrechteneducatie verenigt 15 organisaties die samenwerking op het gebied van, en meer politieke aandacht voor, mensenrechteneducatie binnen het onderwijs willen. Zie www.mensenrechteneducatie.nl. Het project kreeg financiële steun van het Ministerie van Binnenlandse Zaken, als proeftuin van het Huis van de Democratie.

2 Het volledige rapport is: B. Oomen en M. Vrolijk, Inspiratie voor mensenrechteneducatie: democratisch burgerschap en mensenrechten in het (burgerschaps)onderwijs. Leiden: Stichting NJCM-boekerij 50 (in press).

3 Dit laatste gold overigens ook voor de Vlaamse leerlingen. Zie R. Maslowski e.a., "Eerste bevindingen International Civic and Citizenship Education Study: Rapportage voor Nederland", 2010.

4 Zie bijvoorbeeld European Commission, "Flash Eurobarometer: The Rights of the Child Analytical Report", 273, 2009; C. Hamelink. 2005, "Mensenrechten in Nederland", *Terecht: nieuwsbrief van de Liga voor de Rechten van de Mens*, p. 4-5.

5 Zie voor een uitgebreidere analyse B. Oomen, "Mensen- en kinderrechten: de gemiste kans van het burgerschapsonderwijs?", *Nederlands Tijdschrift voor Onderwijsrecht* 2009, vol. 2, p. 100-117.

6 De materialen zijn beschikbaar via www.mensenrechtenonderzoek.nl.

scholieren het rollenspel 'een stap vooruit' uit Kompas,⁷ waarbij zij in verschillende rollen (gehandicapt, vluchteling, kind dat van dansen houdt) telkens al dan niet een stap vooruit mogen doen. Ook debatteerden zij – heel actueel – over de vrijheid van meningsuiting en non-discriminatie, en over een casus waarbij een school de e-mails van kinderen controleert om een aantal pestkoppen te kunnen pakken.

In een tweede deel van het project gaven leerlingen eerst aan welke mensenrechten zij belangrijk vonden, aan de hand van een voorbeeld uit het eigen leven. *"Ik vind het recht op gezondheidszorg heel belangrijk omdat ik ben geboren met een waterhoofd"*, schreef een leerling. Een andere noemde de vrijheid van meningsuiting: *"Zonder dit recht zou je misschien geen posters op mogen hangen waarop staat dat het stadspark moet blijven. Ik heb ook zo'n poster in mijn raam"*. Hierna interviewden leerlingen aan de hand van een vaste vragenlijst één of twee personen dichtbij hen: ouders, buren, andere kennissen. De lijst voor de basisscholieren was iets versimpeld, maar alle vragenlijsten waren erop gericht om eerst kennis over mensenrechten in kaart te brengen, en vervolgens het verhaal op te tekenen.

Ondertussen verzamelden rechtenstudenten uit heel Nederland ook verhalen op de vrijheidstrein. Deze rood-wit-blauwe trein is een initiatief van de Stichting 4 en 5 mei, en had dit jaar vrijheid als thema. Terwijl de trein meerijsdt in de reguliere dienstregeling bevat zij speciale coupés, tentoonstellingen en bijvoorbeeld stoelen met teksten over vrijheidsrechten. Deze combinatie van een dwarsdoorsnede van treinreizend Nederland met een setting die het praten over deze onderwerpen stimuleerde, leidde tot uitgebreide interviews, die op de studenten zelf veel indruk maakten. Hiermee was één van de doelstellingen van het project, het in gesprek gaan over mensenrechten en het wijzen op het belang ervan, ook in Nederland, ruim gediend.

Vanuit wetenschappelijk perspectief zorgt een dergelijk actie-onderzoek uiteraard voor bepaalde methodologi-

sche complicaties. De doelstelling is immers tweërlei: zowel het vergroten van kennis over mensenrechten en het wijzen op het belang van het onderwerp als het in kaart brengen wat die kennis is. Daarnaast werden de interviews afgenomen door heel verschillende interviewers in verschillende settings, van scholieren van elf en twaalf tot middelbare scholieren en docenten. Om deze reden is een deel van de verzamelde data niet bruikbaar voor onderzoeksdoeleinden. Toch biedt het 'bruikbare' deel van de verzamelde verhalen interessante inzichten in wat Nederlanders van mensenrechten weten en hoe zij denken over het belang ervan. Deze inzichten komen hieronder kort aan bod.

Kennis van mensenrechten

Vanwege het gebruik van verschillende actieve onderzoeksmethoden was het belangrijk om goed te kijken naar representativiteit van de verzamelde gegevens alvorens een verdere analyse uit te voeren. Zowel de papieren als de digitale versie van de vragenlijst begonnen met enkele vragen over de achtergrond van de deelnemer. Hieruit blijkt dat de gegevens verzameld via basisscholen, middelbare scholen en de vrijheidstrein samen een goede afspiegeling zijn van de Nederlandse samenleving, met deelnemers uit het hele land. Ook de spreiding van het opleidingsniveau en culturele achtergrond in onze steekproef waren vergelijkbaar met het landelijk patroon. Een deel van de vragenlijsten die via studenten werd verspreid bleek geen goede afspiegeling wegens een te hoog gemiddeld opleidingsniveau en is niet meegenomen in de definitieve analyse. Uiteindelijk resulteerde dit in een bruikbaar bestand van 399 deelnemers, onder wie ongeveer evenveel mannen als vrouwen. Deelnemers waren gemiddeld 38 jaar, variërend van 11 tot 96 jaar.

In de vragenlijst werd de kennis van mensenrechten op verscheidene manieren getoetst. Ten eerste werden deelnemers gevraagd om drie verdragen of andere formele bronnen te noemen waarin mensenrechten zijn opgenomen. Dit resulteerde in een breed scala aan bekende en, minder bekende bronnen van mensenrechten. Ook vulden veel mensen 'weet niet' in, of creatieve (onjuiste) antwoorden zoals het Warschau-pact of het Verdrag van Versailles. In Tabel 1 hiernaast staat de top 5 van meest genoemde bronnen. De Nederlandse grondwet is duidelijk de meest bekende bron van mensenrechten, een op vijf respondenten noemt dit als één van de drie. Een goede tweede is de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (UVRM). Opvallend is de relatieve onbekendheid van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens, in Nederland hét belangrijkste mensenrechtenverdrag, onder andere vanwege het relatief onvolledige en ontoetsbare karakter van de Nederlandse grondwet. Een verklaring voor

Tabel 1: top 5 meest genoemde bronnen van mensenrechten

	totaal
Grondwet	19,9 %
Universele Verklaring voor de Rechten van de Mens	9,1 %
Kinderrechtenverdrag	4,9 %
Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens	3,7 %
Conventies van Geneve	3,6 %

⁷ Het volledige boek Kompas' is beschikbaar via www.vormen.org/kompas.

het feit dat het Kinderrechtenverdrag vaker genoemd wordt zou kunnen liggen in de activiteiten van het Kinderrechtencollectief op dit gebied in Nederland – juist op dit gebied zijn veel organisaties actief, en is er veel vrijwillige activiteit van scholen.

Om te weten te komen of bepaalde mensenrechten bekender zijn dan andere, werd de deelnemers gevraagd aan te geven of ze specifieke mensenrechten uit de bestaande lijst van vrijheidsrechten, sociaal-economische en culturele rechten herkenden. Hieruit bleek dat de grote meerderheid van de deelnemers vrijwel alle rechten herkenden (over het algemeen meer dan 90%). Bij deze – vanuit het actieonderzoek ingegeven vraag – speelt uiteraard de mogelijkheid van sociaal wenselijke antwoorden. Vanuit wetenschappelijk perspectief is de vraag interessanter of de deelnemers deze rechten ook actief kennen. Daartoe werd voor de herkenningsvraag een open vraag opgenomen waarin de deelnemers werden gevraagd om drie mensenrechten te noemen. De tien meest genoemde rechten zijn hiernaast opgenomen in Tabel 2. De duidelijke ‘winnaar’ is hier de vrijheid van meningsuiting, genoemd door 42,5% van de deelnemers. Dit is wellicht te verklaren door het feit dat dit recht relatief veel in het nieuws is en een grote rol speelt in het politieke debat. De vrijheid van godsdienst, ook veel aanwezig in het politiek en maatschappelijk debat neemt een tweede plaats in met 20,6%. De meerderheid van de rechten in de top tien zijn klassieke vrijheidsrechten, uitzondering hierop zijn de sociaaleconomische rechten op onderwijs, zorg en onderdak.

Naast kennisvragen werd de deelnemers ook gevraagd om hun mening te delen over een aantal actuele kwes-

Tabel 2: top 10 meest genoemde mensenrechten

	totaal
Vrijheid van meningsuiting	42,5 %
Vrijheid van godsdienst	20,6 %
Recht op onderwijs	15,2 %
Recht op gelijke behandeling	9,5 %
Recht op onderdak	6,7 %
Kiesrecht	5,8 %
Recht op vrijheid	5,3 %
Recht op zorg	4,3 %
Recht op leven	4,1 %
Recht op privacy	3,6 %

ties op het gebied van mensenrechten. De eerste vraag betrof het opnemen van een aantal in het EVRM vastgelegde mensenrechten in de Nederlandse Grondwet. Vanwege de directe werking van het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens gelden deze rechten gewoon in de Nederlandse rechtsorde. Deelnemers werd gevraagd of het recht op een eerlijk proces, dat zich in bovengenoemde situatie bevindt, desalniettemin in de Nederlandse grondwet zou moeten worden opgenomen.⁸ Ongeveer de helft van de deelnemers vindt dat het recht op een eerlijk proces zou moeten worden opgenomen, de rest is tegen of weet het niet.

Deelnemers werd ook verzocht hun mening te geven over een discussie omtrent het introduceren van plichten en verantwoordelijkheden in de grondwet naast bestaande rechten en vrijheden. Dit naar analogie van de bepalingen in het Handvest Grondrechten van de Europese Unie. Ruim de helft van de respondenten vindt dit een goed idee (Tabel 3).⁹ Interessant is dat 17,8% van de deelnemers dacht dat deze al in de Grondwet stonden, een indicatie van het gebrek aan kennis over de inhoud van de Grondwet.

Verhalen over mensenrechten

In het tweede deel van de vragenlijst konden respondenten één recht uitzoeken dat zij heel belangrijk vonden, en werden zij gevraagd om uit te leggen waarom. Hierbij werd een aantal rechten opvallend vaak aangehaald: het recht op onderwijs, de vrijheid van meningsuiting, de godsdienstvrijheid en het recht op privacy. Daarom geven wij hieronder van ieder van

Tabel 3: verantwoordelijkheden en plichten in de grondwet?

	totaal	%
Weet niet	56	20,4 %
Ja, geen rechten zonder verantwoordelijkheden	107	38,9 %
Ja, ik dacht dat deze al in de grondwet stonden	49	17,8 %
Nee, die staan toch al in het EU Handvest	32	11,6 %
Nee, mijn verantwoordelijkheden bepaal ik zelf	31	11,3 %
totaal	275	100 %

⁸ Deze vraag was niet opgenomen in de versie voor basisscholieren, dit resulteerde in 275 bruikbare respondenten. De vraag lag op het moment van uitvoering van het onderzoek ook voor bij de Nederlandse Staatscommissie Grondwet, die inmiddels hierover verslag heeft uitgebracht (zie www.staatscommissiegrondwet.nl).

⁹ Idem.

deze rechten een voorbeeld van de door de geïnterviewden gegeven illustratie:

recht op onderwijs

"Bij het kiezen van vervolg opleidingen heb je als ouder en kind zelf voldoende vrijheid. Dat wil dus zeggen dat je precies die opleiding kunt gaan volgen die je altijd al wilde volgen. Dit heeft -in principe- uiteindelijk tot resultaat dat je werkzaam kunt zijn in dat beroep dat je altijd al voor ogen had. Ik vraag me af hoeveel kennis, kunde, ambitie vroeger op dezelfde manier teniet is gedaan door het volgen van geen of de verkeerde opleiding. Gelukkig hebben wij daar tegenwoordig in Nederland geen last meer van. Elders in deze broze wereld is dat echter nog steeds een ver-van-mijn-bed show. Dit recht op onderwijs vormt dus ook de basis om onderdrukking uit de wereld te krijgen." – vader van vier kinderen

vrijheid van meningsuiting

"In Nederland moeten we trots zijn op onze vrijheid van meningsuiting. Dit moet echter wel gepaard gaan zonder kwetsende of discriminerende woorden. Met zijn alle kunnen we in Nederland de hele wereld laten zien wat vrijheid van meningsuiting is en hoe dit gerespecteerd dient te worden. Door mensen te respecteren, waarderen, niet te discrimineren en samen tot een oplossing te komen!" – anoniem

godsdienstvrijheid

"Vrijheid van godsdienst, van denken is helaas op deze wereld nog niet overal doorgedrongen. Mensen worden nog steeds vervolgd, terwijl met bv de jodenvervolgung duidelijk is geworden wat er gebeurt als mensen een bepaald denkbeeld op willen dringen. Dit leidt tot haat, tegen mensen die ook gewoon mensen zijn, alleen een ander denkbeeld of God hebben. Gedachten vallen toch niet uit te roeien, iedereen kan in stilte denken wat hij wil. Als mensen deze gedachten willen delen met anderen, op een vreedzame manier, kan niemand hier tegen zijn. Iedereen is anders, respecteer elkaar daar in." – Liesbeth

recht op privacy

"Het is mijn mening en ervaring dat het recht op privacy met handen en voeten wordt betreden door zowel overheid als bedrijfsleven. De overheid is in mijn beleving veel meer de 'big brother is watching you'-overheid geworden dan een aantal jaren terug. De digitalisering van onze maatschappij werkt dat ook in de hand. Eén druk op de knop, en de overheid, maar ook het bedrijfsleven, heeft toegang tot allerlei zaken die in mijn ogen privé zouden moeten zijn. Bankgegevens, hypotheekgegevens, juridische gegevens, arbeidsgegevens, belastinggegevens, gezondheidsgegevens etc etc zijn op een zeer gemakkelijke manier te achterhalen. In mijn persoonlijke situatie heb ik dat meegemaakt, maar ook van anderen heb ik verhalen gehoord over privé-gegevens die gewoon 'op straat' lagen."

Opvallend was het aantal zware mensenrechtenschendingen waarover respondenten vertelden. Zo waren er onder de geïnterviewden een vrouw wiens vader gemarteld was, mensen die vertelden over de Tweede Wereldoorlog en vluchtelingen en ongedocumenteer-

de vreemdelingen die zelf slachtoffer waren geweest – en deels nog waren – van diverse mensenrechtenschendingen. De relevantie van mensenrechten 'dichtbij' bleek, helaas, groter dan gedacht.

Daarnaast bleek dat geïnterviewden vooral de vrijheidsrechten en daarna de economische en sociale rechten belangrijk vonden. De politieke rechten als het kiesrecht of de vrijheid van vergadering en betoging werden veel minder vaak als voorbeeld van een belangrijk recht genomen.

Conclusie

Hét Mensenrechtenonderzoek had drie doelstellingen: het uitproberen van een bepaalde pedagogiek op het gebied van mensenrechteneducatie, het vergroten van de kennis van (het belang van) mensenrechten en het verkrijgen van inzicht in kennis van en ideeën over mensenrechten in Nederland.

Voor wat betreft de eerste doelstelling is gebleken dat juist het verzamelen van verhalen over mensenrechten, en het spreken over het belang van mensenrechten dichtbij, een goede manier is om deze thematiek aan de orde te stellen. Wel kan dit het beste als onderdeel van een langer lopend project, zeker omdat het belangrijk is om de interviews goed voor te bereiden en na te bespreken.

In hoeverre het project ook geslaagd is in de tweede doelstelling is lastig te meten. Wel is zeker dat scholieren en studenten door heel Nederland een gesprek over mensenrechten zijn aangegaan. De resultaten hiervan zijn vastgelegd in de bundel 'Inspiratie voor Mensenrechteneducatie' en worden verwerkt in het ontwikkelen van een stimuleringsplan voor mensenrechteneducatie binnen het burgerschapsonderwijs in Nederland.¹⁰

Voor wat betreft de derde doelstelling liet het onderzoek zien wat Nederlanders wel en niet weten over mensenrechten. Uit de resultaten bleek dat mensen wel vaak mensenrechten herkennen, maar over het algemeen slechts een kleinere selectie van vooral vrijheidsrechten ook actief kunnen noemen. De Grondwet is de meest bekende bron van mensenrechten, andere bronnen zoals Europese en internationale verdragen zijn weinig bekend. Opvallend is het belang dat mensen hechten aan verantwoordelijkheden. Naast deze kwalitatieve data leverde het onderzoek een schat aan persoonlijke ervaringsverhalen op. Hieruit blijkt een ding: mensenrechten hebben weliswaar geen centrale plaats in het Nederlands onderwijs, maar zijn in Nederland wel degelijk belangrijk, en worden ook als zodanig gezien.

10 Cf. supra voetnoot 5.

De salduzleer naar Belgisch recht De bewijsuitsluitingsregel in het arrest van het Hof van Cassatie van 23 november 2010

Dries Pattyn *

In haar arrest van 23 november 2010¹ past het Hof van Cassatie voor het eerst de Salduz-regel toe op het Belgische recht. In dit arrest overweegt het Hof dat het bijstandsrecht gewaarborgd bij artikel 6.3 EVRM inhoudt dat er gedurende het volledige vooronderzoek toegang moet zijn tot een advocaat, tenzij is aangetoond dat er wegens de bijzondere omstandigheden van de zaak dwingende redenen zijn om dit recht te beperken. Zelfs in dat geval mag een dergelijke beperking niet onrechtmatig de rechten van de beklagde zoals beschermd bij artikel 6.1 en 6.3 EVRM aantasten. Het Hof van Cassatie maakt geen onderscheid naar gelang de aard of de ernst van het misdrijf, of naar de hoedanigheid van de verdachte voor het bestaan van dit bijstandsrecht. De vroegere arresten van het Hof van Cassatie waarin de Salduz-leer aan de orde was, bevatten geen duidelijke stellingname over de toepassing ervan naar Belgisch recht.² Alleen uit de toepassing van de Antigoonleer kon worden afgeleid dat het Hof van Cassatie impliciet de doorwerking van de Salduz-leer naar Belgisch recht erkende.

De Antigoonleer

Voormelde Antigoonleer huldigt het uitgangspunt dat onrechtmatig verkregen bewijs in beginsel wél kan worden gebruikt, behalve wanneer de onregelmatigheid bestaat in de miskennis van een op straffe van nietigheid voorgeschreven vorm of wanneer de bewijsverzekering is aangetast door een gebrek waardoor de betrouwbaarheid ervan wegvalt of waardoor het recht op een eerlijk proces in gevaar wordt gebracht. Deze bewijsuitsluitingsregel werd door het Hof van Cassatie ook toegepast op de bewijzen verkregen met miskennis van de cautieplicht en van het recht op bijstand door een advocaat.

In het arrest van het Hof van Cassatie van 23 maart 2010³ werd een arrest van 9 maart 2010 van de Kamer van Inbeschuldigingstelling te Gent bevestigd. De K.I. had geweigerd verhoren, afgenomen zonder de bijstand van een advocaat en zonder dat aan de cautieplicht was voldaan, uit de debatten te weren, aangezien deze onregelmatigheid niet voldeed aan de Antigooncriteria.

Sedert haar arresten van 5 mei 2010 herhaalt het Hof van Cassatie dat het feit dat de Belgische wetgeving niet voorziet in de bijstand van een advocaat tijdens het verhoor door de politiediensten, op zichzelf het recht van verdediging en recht op een eerlijk proces niet steeds onherstelbaar aantast.⁴ Hoewel het Hof met deze overwegingen de rechtspraak van het EHRM en de onmiddellijke doorwerking ervan in het Belgisch recht miskent⁵, kiest het Hof begrijpelijkerwijs voor een terughoudende benadering teneinde in afwachting van een wettelijke regeling de belangen van de ordehandhaving en de belangen van de benadeelden te vrijwaren.⁶ Het komt de rechter dan ook toe aan de hand van de concrete gegevens van de zaak na te gaan of de afwezigheid van bijstand van een advocaat bij een verhoor door de politie of de onderzoeksrechter het recht op eerlijk proces en het recht van verdediging van de verdachte onherstelbaar heeft aangetast.

In de daarop volgende arresten werd telkens besloten tot de toelaatbaarheid van de zonder bijstand van een advocaat afgelegde verklaringen, omdat de aangevoerde onregelmatigheid, telkens rekening houdende met de elementen van de zaak in haar geheel genomen, geen schending met zich meebracht van het recht van verdediging en van het recht op een eerlijk proces.⁷ Het Hof gaat hierbij telkens de concrete weerslag na van de beperking van het bijstandsrecht op het recht op een

* Dries Pattyn is advocaat aan de balie te Brugge en lid van de Raad van Bestuur van de Liga voor Mensenrechten.

1 Cass. 23 november 2010, AR P.10.1428.N.

2 Cass. 11 maart 2009, AR P.09.0304.F; Cass. 29 december 2009, AR P.09.1826.F; Cass. 13 januari 2010, AR P.09.1908.F; Cass. 24 februari 2010, AR P.10.0298.F; Cass. 23 maart 2010, AR P.10.0474.N; Cass. 31 maart 2010, AR P.10.0504.F; Cass. 5 mei 2010, AR P.10.0257.F; Cass. 5 mei 2010, AR P.10.0744.F; Cass. 26 mei 2010, AR P.10.0503.F; Cass. 22 juni 2010, AR P.10.0872.N; Cass. 23 juni 2010, AR P.10.1009.F; Cass. 5 oktober 2010, AR P.10.0703.N; Cass. 26 oktober 2010, AR P.10.1029.N; Cass. 27 oktober 2010, AR P.10.1372.N. Voor een analyse van de cassatierechtspraak zie P. Traest, "Toegang tot een advocaat bij het verhoor in de recente Belgische rechtspraak" in: De Hert en T. Decaigny (eds.), De advocaat bij het verhoor. Een stand van zaken, Kortrijk, UGA, 2010, p. 93 e.v.

3 Cass. 23 maart 2010, AR P.10.0474.N.

4 Cass. 5 mei 2010, AR P.10.0257.F; Cass. 5 mei 2010, AR P.10.0744.F; Cass. 26 mei 2010, AR P.10.0503.F; Cass. 22 juni 2010, AR P.10.0872.N; Cass. 23 juni 2010, AR P.10.1009.F; Cass. 27 oktober 2010, AR P.10.1372.N.

5 EHRM, Bouglame t. België, 2010; zie J. Stevens en A. Verstraete, "Het recht op bijstand van een advocaat bij een verhoor is maar rechtsconform als het verdragsconform is", in: P. De Hert en T. Decaigny (eds.), De advocaat bij het verhoor. Een stand van zaken, Kortrijk, UGA, 2010, p. 177-179.

6 Zie concl. Knigge bij Hoge Raad 30 juni 2009, nrs. S.08/02411 J, S.08/03143 en S.08/03991, telkens overweging 6.9.

7 Cass. 5 mei 2010, AR P.10.0257.F; Cass. 5 mei 2010, AR P.10.0744.F; Cass. 26 mei 2010, AR P.10.0503.F; Cass. 22 juni 2010, AR P.10.0872.N; Cass. 23 juni 2010, AR P.10.1009.F.

eerlijk proces en het recht van verdediging. Dit is een impliciete, maar zuivere en consequente toepassing van de Antigoonleer.

De Antigoonleer staat haaks op de Salduz-rechtspraak van EHRM. Daar waar de Antigoonleer de bewijsuitsluiting als uitzonderlijk ziet, is in de rechtspraak van het EHRM de bewijsuitsluiting de norm, waarvan slechts uitzonderlijk kan worden afgeweken.

De ommekeer in de bewijsuitsluitingsregel in het arrest van het Hof van Cassatie van 23 november 2010

Het Hof van Cassatie vertaalt in haar arrest van 23 november 2010 niet alleen de Salduz-leer naar Belgisch recht, maar beslist tevens dat het recht van verdediging en het recht op een eerlijk proces *in de regel zijn geschaad als incriminerende verklaringen die werden afgelegd tijdens een politieverhoor zonder mogelijkheid van bijstand van een advocaat*, worden gebruikt voor een *veroordeling* (eigen cursivering).

De omstandigheid dat incriminerende verklaringen werden afgelegd tijdens een politieverhoor zonder mogelijkheid van bijstand van een advocaat, heeft echter niet automatisch voor gevolg dat het definitief onmogelijk is de zaak van een verdachte en vervolgens beklaagde op eerlijke wijze te behandelen.

Wanneer de rechter de verklaringen niet als doorslaggevend bewijs gebruikt, er kennelijk geen misbruik of dwang is gebruikt en de beklaagde zich op het ogenblik van het verhoor en tijdens het onderzoek niet in een kwetsbare positie bevond, of aan de kwetsbare positie van de beklaagde op een daadwerkelijke en passende wijze is geredieerd, blijft het eerlijke karakter van het proces gevrijwaard.⁸

Het uitgangspunt is thans de principiële uitsluiting ('in de regel') van verklaringen die werden afgelegd tijdens een politieverhoor zonder mogelijkheid van bijstand van een advocaat. Dit is een ommekeer in de rechtspraak, die vertrok van de principiële toelaatbaarheid van zelfs onrechtmatig verkregen bewijs. Het gevolg van deze ommekeer is dat de aanvoerlast van de beklaagde wordt beperkt tot inroepen van de inperking van het bijstandsrecht, terwijl het aan de vervolgende partij is om te bewijzen dat is voldaan aan alle cumulatieve voorwaarden waaronder niet tot bewijsuitsluiting moet worden overgegaan.

Incriminerende verklaringen die werden afgelegd tijdens een politieverhoor zonder mogelijkheid van bijstand van een advocaat, mogen volgens het arrest van 23 november 2010 onder drie cumulatieve voor-

waarden worden gebruikt. De uitsluiting is vooreerst beperkt tot incriminerende verklaringen en houdt verbod in deze verklaringen te gebruiken voor een veroordeling, of nog, deze verklaringen als doorslaggevend bewijs te gebruiken.

Deze regel belet bijgevolg niet dat deze verklaringen, ongeacht of ze incriminerend zijn, in overweging worden genomen om een onderzoek te openen (bvb. ten aanzien van derden) of te oriënteren en om op autonome wijze bewijzen te vergaren, of de samenhang ervan te beoordelen.⁹ Dit vereist wel dat deze verklaringen een zekere mate van betrouwbaarheid hebben.¹⁰

De eerbiediging van het recht van verdediging vereist bovendien dat de beklaagde deze verklaringen in het kader van zijn verweer mag aanvoeren en dat zij, indien zij geloofwaardig zijn, als bewijselement *à décharge* in aanmerking mogen worden genomen.¹¹

Aldus bestaat er geen bezwaar tegen het gebruik van incriminerende verklaringen die werden afgelegd tijdens een politieverhoor zonder mogelijkheid van bijstand van een advocaat om, in het voordeel van de verdachte, de betrouwbaarheid en de geloofwaardigheid van de overige bewijselementen af te toetsen.

Vervolgens dient er bij het politieverhoor 'kennelijk' geen 'misbruik of dwang' te zijn gebruikt.

Dit is een heikel punt in de rechtspraak van het Hof van Cassatie. Een van de doelstellingen van het recht op bijstand door een advocaat is net gelegen in het voorkomen van dwang en misbruik.¹² Het ontzeggen van de uitoefening van dit recht betekent dat er geen extern toezicht is op het al dan niet bestaan van dwang en misbruik. Het is onverzoenbaar met de finaliteit van artikel 6 EVRM – het recht op een eerlijk proces – dat enerzijds de uitoefening van het bijstandsrecht wordt verhinderd en anderzijds al te gemakkelijk wordt aangenomen dat geen enkele dwang en misbruik werd gebruikt, bij gebreke aan geloofwaardige – en bewijsbare – verklaringen dienaangaande van de beklaagde.

'Kennelijk' betekent onderkenbaar, onderscheidbaar, herkenbaar, goed waarneembaar, duidelijk, klaarblijkelijk, apert, evident, onmiskenbaar of manifest.¹³ Het gebruik van het woord 'kennelijk' duidt op een marginale toetsing door de rechter. Het moet bijgevolg boven iedere redelijke twijfel verheven zijn dat er GEEN misbruik of dwang is gebruikt. De bewijslast ligt bij de vervolgende partij.

Tenslotte mag de beklaagde zich op het ogenblik van het verhoor en tijdens het onderzoek niet in een

⁸ Cass. 23 november 2010, AR P.10.1428.N, overwegingen 12 en 13.

⁹ Cass. 23 maart 2005, AR P.04.1528.F, concl. D. Vandermeersch, bevestigd in Cass. 13 april 2005, AR P.05.0263.F.

¹⁰ Concl. D. Vandermeersch bij Cass. 23 maart 2005, AR P.04.1528.F.

¹¹ Ibid.

¹² Concl. D. Vandermeersch bij Cass. 13 januari 2010, AR P.09.1908.F.

¹³ Geïnspireerd door Concl. G. Dubrulle bij Cass. 2 maart 2006, AR C.05.0128.N inzake de betekenis van 'kennelijk' in het kader van de Wet Vorderingsrecht Leefmilieu.

kwetsbare positie bevinden, of moet aan de kwetsbare positie van de beklaagde op een daadwerkelijke en passende wijze zijn geredieerd.

Met de kwetsbaarheidstoets en de plicht om de kwetsbare positie van de beklaagde op een daadwerkelijke en passende wijze te remediëren, herneemt het Hof van Cassatie de grondslagen waarop het EHRM haar rechtspraak heeft gesteund. De kwetsbaarheidstoets, die door mij als drempel wordt beschouwd voordat het bijstandsrecht ontstaat, wordt door het Hof beschouwd als criterium om al dan niet tot bewijsuitsluiting over te gaan. Alhoewel dit theoretisch een andere benadering is, getuigt deze werkwijze van het Hof van Cassatie van een groot pragmatisme: eerder dan twijfel te laten over de gevallen waarin het bijstandsrecht ontstaat, wordt uitgegaan van een principieel recht op bijstand bij ieder verdachtenverhoor, waarbij alleen op het vlak van de sanctionering wordt gedifferentieerd volgens de kwetsbaarheidstoets.

Het komt mij voor dat het Hof van Cassatie in het arrest van 23 november 2010 de vertrouwde Antigoonleer heeft verlaten en aanknoopt bij de systematiek die in het EVRM wordt gehanteerd en ook in de rechtspraak van het EHRM en het Grondwettelijk Hof wordt voorgestaan. Deze systematiek vertrekt van de vraag welke (inhoudelijke) rechten uit het EVRM kunnen worden afgeleid. Vervolgens wordt nagegaan of de uitoefening van dit recht werd ingeperkt. Indien dit het geval is, wordt geoordeeld of deze inperking rechtmatig is, wat impliceert dat er een afdoende rechtvaardiging bestaat en dat deze inperking niet verder gaat dan hetgeen strikt noodzakelijk is ter verwezenlijking van de beoogde rechtvaardigingsgrond. Tenslotte wordt nagegaan of de inperking wordt gecompenseerd door andere waarborgen, waardoor de finaliteit van het recht, ondanks haar inperking, blijft verzekerd. Telkens blijft de ultieme toetssteen de vraag of de finaliteit van het EVRM daadwerkelijk en effectief werd bereikt. In het kader van de Salduz-leer gaat het om de ultieme vraag of het recht op een eerlijk proces en het recht van verdediging werden gevrijwaard en de verkregen bewijsmiddelen – de uit de verhoren bekomen verklaringen – aan de door EHRM voorgestane kwaliteitsvereisten beantwoorden. Deze aanknopning bij de rechtspraak van EHRM is toe te juichen. Hopelijk leidt dit tot minder divergenties tussen de interne rechtspraktijk van de justitiële rechters en de door het EVRM en het Grondwettelijk Hof geëiste waarborgen ter vrijwaring van de grondrechten.¹⁴

De omvang van de bewijsuitsluiting.

De bewijsuitsluiting is niet beperkt tot de elementen die door de betrokken onderzoeksmaatregel zijn bekomen, maar strekt zich uit tot alle elementen die onlosmakelijk met de onregelmatige onderzoeksmaatregel zijn verstrengeld of die zijn bekomen door onderzoeksdaden waaraan de nietige bewijselementen ten oorsprong liggen.¹⁵

Wanneer een partij op geloofwaardige wijze aanvoert dat een bewijsmiddel onwettig of onregelmatig is of wanneer daaromtrent bij de rechter zelf twijfel is ontstaan, vermag de rechter die vaststelt dat de hem voorgelegde gegevens niet volstaan om het onwettig of onregelmatig karakter van het bewijsmiddel te onderzoeken, wettig dit bewijsmiddel ontoelaatbaar verklaren. Wanneer de onmogelijkheid om de wettigheid of de regelmatigheid van het aangebrachte bewijs te onderzoeken slaat op alle bewijsmiddelen die tot staving van de strafvordering worden aangebracht, kan dit leiden tot het niet toelaatbaar verklaren of uitsluiten van het geheel van deze bewijsmiddelen.¹⁶

De vervolgende partij zal moeten bewijzen dat de bewijsverkrijging in concreto geen uitstaans heeft met het nietige verhoor. De twijfel dienaangaande zal gelden ten voordele van de verdachte.

De onwettigheid van een bewijsmiddel zal slechts dan het recht van verdediging en op een eerlijk proces onherstelbaar aantasten wanneer alle onderzoeksdaden door hun verstrengeling met het onwettige bewijs met dezelfde onwettigheid zijn behept en zowel het gerechtelijk onderzoek als de strafvordering bijgevolg geheel erop steunen.¹⁷

De bewijsuitsluitingsregel genuanceerd

De bewijsuitsluitingsregel moet worden genuanceerd. De Salduzleer kan niet voor het eerst worden ingeroepen voor het Hof van Cassatie.¹⁸ De bewijsuitsluiting brengt niet noodzakelijk de nietigheid met zich mee van de gehele akte die de resultaten van de onderzoeksmaatregel vaststelt. Wanneer een zelfde instrumentum verslag uitbrengt over onderzoeksverrichtingen die door nietigheid zijn aangetast en over andere die als regelmatig dienen te worden beschouwd, verbiedt geen enkele wettelijke bepaling de onderzoeksgerechten om het stuk te vervangen door een afschrift dat van de litigieuze vermeldingen is gezuiverd. Geen enkele wetsbepaling staat toe van een regelmatige onderzoeksverrichting om de enkele redenen dat het

¹⁴ Zie bvb. de verschillende rechtsopvatting tussen het Hof van Cassatie en het Grondwettelijk Hof met betrekking tot de temporele werking van de controle door de Kamer van Inbeschuldigingstelling op de toepassing van de bijzondere opsporingsmethoden: Cass. 31 oktober 2006, AR P.06.1016.N en Grondwettelijk Hof 21 februari 2008, nr. 22/2008.

¹⁵ Cass. 14 december 1999, AR P.99.1585.N.

¹⁶ Zie ook Cass. 9 juni 2004, AR P.04.0603.F.

¹⁷ Cass. 11 december 2001, AR P.01.1535.N.; Cass. 14 december 1999, AR P.99.1585.N.; Cass. 9 december 1997, AR P.95.0610.N.; Cass. 6 mei 1993, AR 6416.

¹⁸ Cass. 5 oktober 2010, AR P.10.0703.N.

verslag dat erover is opgemaakt, binnen eenzelfde akte, naast dat van een andere onderzoeksverrichting staat die op een onwettige wijze is bevolen of uitgevoerd.¹⁹

Bovendien kunnen, zelfs in het geval van een gehele bewijsuitsluiting, de nietige onderzoeksmaatregelen op regelmatige wijze worden overgedaan of hersteld.²⁰ Een herverhoor is in beginsel mogelijk, al blijft de vraag hoe redelijkerwijs van de politieambtenaren kan worden verwacht dit herverhoor uit voeren zonder de eerdere, op onregelmatige wijze bekomen bewijselementen zelfs niet in het achterhoofd te hebben en er gebruik van te maken, al was het maar bij de voorbereiding van het herverhoor. Hoewel theoretisch mogelijk, is een regelmatig herverhoor niet evident.

Vervolgens belet de bewijsuitsluiting niet dat (mede-)verdachten de nietig verklaarde bewijselementen inzien en ter ondersteuning van hun verdediging aanwenden. Het staat hierbij aan de rechter er over te waken dat daarbij de rechten van de andere partijen niet worden geschaad.²¹

Besluit

De Salduz-rechtspraak heeft aanleiding gegeven tot heel wat beroering, niet in het minst bij de politionele en gerechtelijke actoren en tot tot zeer scherpe kritiek op het EHRM, dat werd verweten haar opdracht van subsidiaire rechtsbescherming te buiten zijn gegaan.²²

De interne rechtspraktijk is de Salduzleer vrijwel niet gevolgd. Het Hof van Cassatie besliste dat de Belgische wetgever de bijstand van advocaat zou hebben uitgesloten in de artikelen 28quinquies en 57 van het Wetboek van Strafvordering en het daarin vastgestelde geheim van het onderzoek.²³

Deze argumenten overtuigen niet. Deze bepalingen voorzien volgens hun letterlijke bewoordingen niet uitdrukkelijk dat de bijstand van een advocaat wordt uitgesloten. Zij verzetten zich derhalve niet tegen een grondwetsconforme interpretatie.²⁴ De weigering om verdachten middels de cautie behoorlijk van hun rechten in kennis te stellen en om verdachten in bijstand te voorzien, is ook vanuit het

oogpunt van de belangen van de ordehandhaving en van de benadeelden op geen enkele wijze te verantwoorden. De volgehouden, bewuste miskennis van het bijstandsrecht dreigt te leiden tot het onontvankelijk verklaren van vele strafzaken. Dit is het omgekeerde van de vermeende rechtszekerheid die met het beperken van het bijstandsrecht werd beoogd.

Het is in deze context onbegrijpelijk dat tot op heden aan het Grondwettelijk Hof geen enkele prejudiciële vraag met betrekking tot de Salduzleer werd gesteld. Daar waar het Hof allicht tot een grondwetsconforme uitlegging van de artikelen 28quinquies en 57 van het Wetboek van Strafvordering zou overgaan²⁵, is de kans groot dat in een overgangstermijn zou worden voorzien ten behoeve van de rechtszekerheid.

De Liga pleit voor een dringend wetgevend optreden ter vrijwaring van de rechtszekerheid, waarbij de hoger omschreven cautieplicht met dubbel voorwerp wordt voorgeschreven en het bijstandsrecht onmiddellijk wordt ingevoerd ten behoeve van *alle* verdachten. Dit recht strekt zich uit tot *alle* onderzoeksmaatregelen die de aanwezigheid van de verdachte vereisen en het zwijgrecht in het gedrang kunnen brengen.

Wat het principe betreft, kan geen onderscheid worden gemaakt naar gelang de ernst van de misdrijven of de hoedanigheid of bekwaamheid van de verdachte. Deze elementen kunnen alleen een differentiatie met zich meebrengen ten aanzien van de mogelijkheid tot het doen van afstand van het bijstandsrecht. De wetgever wordt uitdrukkelijk opgeroepen om geen uitzonderingen te voorzien voor terrorismemisdrijven.

Voorts dienen alle nodige voorzieningen te worden getroffen opdat een daadwerkelijke bijstand mogelijk is. Dit vergt de uitwerking van een wachtdienst met advocaten, het voorzien van een passende vergoeding in het kader van de juridische bijstand, het technisch uitrusten van politieposten met ruimtes waar ongestoord contact tussen advocaat en verdachte mogelijk is.

De Liga onderlijnt dat de toestand van de meest kwetsbaren, de minderjarigen, de geesteszieken, alsook de verdachten van de meest ernstige misdrijven, het meest kritisch is en tot onmiddellijk ingrijpen noopt.

19 Cass. 15 juni 2005, AR P.05.0572.F, zie ook concl. D. Vandermeersch bij Cass. 19 oktober 2005, AR P.05.1287.F.

20 Cass. 28 maart 2000, AR P.00.0464.N.

21 Arbitragehof 8 mei 2002, rolnr. 2327, overweging B.6.2; zie ook concl. D. Vandermeersch voorafgaand aan Cass. 23 maart 2005, ARP.04.1528.F.

22 SCHUERMANS, F., "Cassatie tempert Salduz-commotie", Juristenkrant 2010, afl. 207, p. 3.

23 Cass. 24 februari 2010, AR P.10.0298.F; Cass. 23 maart 2010, AR P.10.0474.N; Cass. 31 maart 2010, AR P.10.0504.F; Cass. 26 mei 2010, AR P.10.0503.F; zie ook 'pre-Salduz'-rechtspraak van het Hof van Cassatie: Cass. 26 maart 2003, AR P.03.0208.F.

24 L. Veny, I. Carlens, N De Vos, B. Verbeeck, Grondslagen van Publiekrecht, Brugge, Vanden Broele, 2005, nr. 146; EHRM, Vermeire t. België, 1991, overweging 25; Grondwettelijk Hof 31 juli 2008, arrest nr. 111/2008 overweging B.10; Grondwettelijk Hof 3 juli 2008, arrest nr. 98/2008, overweging B.10; Grondwettelijk Hof 21 februari 2008, arrest nr. 22/2008, overweging B.10; Grondwettelijk Hof 21 december 2005, arrest nr. 201/2005, overweging B.4.3; Grondwettelijk Hof 10 februari 1999, arrest nr. 16/1999, overweging B.2.3 e.v.; Grondwettelijk Hof 18 november 1992, arrest nr. 71/92, overweging B.9; Grondwettelijk Hof 7 februari 1990, arrest nr. 09/90, overweging B.3.; zie inzake de BOM-wetgeving: Cass. 28 oktober 2008, AR P.08.0706.N, <http://jure.juridat.just.fgov.be> en Cass. 14 oktober 2008, AR P.08.1329.N.

25 Zo heeft de Franse Conseil Constitutionnel de regeling van het bijstandsrecht ongrondwettig verklaard (30 juli 2010, rolnr. 2010-14/22 QPC), die alleen in een consultatierecht en geen daadwerkelijk bijstandsrecht voorzag, maar met overgangsregeling tot 1 juli 2011.

Het EHRM inzake Taxquet: meer dan een bevestiging

Noot bij het arrest EHRM (GC) 16 november 2010, Taxquet t. België

Tom Decaigny*

Dat de Grote Kamer van het EHRM de Kamerbeslissing d.d. 5 juni 2009 in de zaak van Richard Taxquet tegen het Koninkrijk België bevestigde, mag op het eerste gezicht slechts een beperkte juridische relevantie hebben, een grondigere analyse van het arrest d.d. 16 november 2010 leidt tot een andere conclusie. De beslechting van deze zaak door de Grote Kamer gebeurde met meer zin voor nuance, ruimte voor de diverse rechtsculturen en rechtsstelsels van de verschillende nationale jurisdicties, en met een waakzaam oog op de recente wetwijzigingen waar de Kamerbeslissing van het EHRM aanleiding toe had gegeven.

Retro-akten

Richard Taxquet was, en is, één van de verdachten in de moordzaak op André Cools. Samen met zeven andere beschuldigen diende hij zich te verantwoorden voor het Hof van Assisen te Luik, waarbij in totaal 31 vragen werden voorgelegd aan de jury, waarvan vier vragen betrekking hadden op de schuld van Taxquet aan de hem ten laste gelegde feiten. Deze vier vragen waren een hertaling in vraagvorm van de kwalificatie die kan worden teruggevonden in het strafwetboek. Taxquet beklaagde zich erover dat het louter beantwoorden van deze vragen met ja/nee hem niet in staat stelde te weten *waarom* hij schuldig werd bevonden.

De tweede Kamer van het EHRM stelde Taxquet in het gelijk. In de redenering die de Kamer tot deze conclusie brengt, wordt de noodzaak van een motivering van rechterlijke uitspraken uitdrukkelijk in de verf gezet. De Kamer motiveert de wending in de rechtspraak – die ze bewust neemt – aan de hand van de evoluerende rechtspraak van het EHRM en de evolutie in de wetgeving van de lidstaten van de Raad van Europa.¹ Er zijn immers twee belangrijke precedents die de Kamer in rekening brengt: enerzijds werd Frankrijk in de zaak *Papon*² niet veroordeeld, anderzijds ontsnapte België aan een veroordeling in de zaak *Zarouali*.³ Waar in de zaak *Papon* nog gesteund kon worden op een uitgebreide vraagstelling aan de jury, op basis waarvan de jury door middel van 768 ja/nee-vragen een specifiek feitelijk standpunt kon innemen,

vertoont de zaak *Zarouali* veel meer gelijkenissen met de zaak Taxquet. Het is dan ook tegen de achtergrond van de zaak *Zarouali* dat de Kamer vooropstelde dat een wending in de rechtspraak gepast was. Een motiveringsvereiste wordt vooropgesteld als garantie voor de eerlijkheid van een proces in het algemeen, wordt essentieel geacht voor de kwaliteit van de rechtspraak en wordt beschouwd als waarborg tegen willekeur.⁴ Bij gebreke aan motivering wordt ook de toezichtstaak van het Hof van Cassatie als gebrekkig beschouwd⁵ en de summiere vragen en antwoorden van de rechtsprekende jury stonden er volgens de Kamer aan in de weg dat de verdachte en het publiek de uitspraak kunnen begrijpen en accepteren.⁶ België werd dan ook veroordeeld door het EHRM omwille van de afwezigheid van een motivering van de arresten van het Hof van Assisen. Als dusdanig werd het arrest van 13 januari 2009 ook gepercipieerd⁷ en naar analogie met het theorema van Thomas⁸ gold het arrest dan ook op deze wijze in haar gevolgen: voor de reeds op het getouw gezette hervorming van het Hof van Assisen gold voormeld arrest als een katalysator,⁹ waarop de wet van 21 december 2009 tot hervorming van het Hof van Assisen¹⁰ volgde.

Evenwel brengt een veroordeling van België door het EHRM gevolgen teweeg tot (ver) buiten onze landsgrenzen. Verstraeten en Gyselaers schetsen hoe ook Frankrijk, Spanje en Engeland te vreezen hadden dat hun jury-rechtspraak niet in overeenstemming zou zijn met de vereisten van artikel 6 EVRM.¹¹ De ongerustheid over de impact van de zaak *Taxquet* vertaalde zich procedureel in de tussenkomst van het Verenigd Koninkrijk, Ierland en Frankrijk in de procedure voor de Grote Kamer.¹²

Het arrest van de Grote Kamer

De essentie van de beslissing van de Grote Kamer komt overeen met de Kamer-beslissing: de procedure op basis waarvan Taxquet werd veroordeeld, biedt onvoldoende garanties tegen willekeur. De juridische analyse vertoont echter belangrijke verschillen. Het EHRM vat haar juridische uiteenzetting aan met de bevestiging dat het Hof geenszins tot taak heeft

* Tom Decaigny is advocaat en assistent strafrecht en strafvordering, vakgroep criminologie, VUB.

1 EHRM 13 januari 2009, Taxquet t. België, § 43.

2 EHRM 25 juli 2002, Papon t. Frankrijk.

3 ECHR 29 juni 1994, Zarouali t. België.

4 EHRM 13 januari 2009, Taxquet t. België, § 43.

5 EHRM 13 januari 2009, Taxquet t. België, § 49.

6 EHRM 13 januari 2009, Taxquet t. België, § 48.

7 Zie o.m. E. De Bock, "Het arrest-Taxquet en de motivering van het hof van assisen," RW 2008-09, afl. 30, (1272) 1273, nr. 6.

8 Het Thomas-theorema stelt dat als mensen hun situatie als reëel definiëren, die situatie dan ook reëel is in haar gevolgen – zie L. Vandekerckhove, Van straffen gesproken, Tielt, Lannoo, 1985, 154, met verwijzing naar R.K. Merton, "De zichzelf waarmakende voorspelling," in J. Goudsblom e.a. (ed.), Hoofdstukken uit de sociologie, Antwerpen, Het spectrum, 1978, 151-173.

9 Zie o.m. Cass. 10 juni 2009, P.09.0547.F op conclusie D. Vandermeersch; Cass. 19 mei 2009, P.09.0250.N; R. Verstraeten en L. Gyselaers, "De grensoverschrijdende en jury-ondermijnende impact van Taxquet/België," in F. Deruyck, M. De Swaef, J. Rozie, M. Rozie, Ph. Traest en R. Verstraeten (ed.), De wet voorbij. Liber amicorum Luc Huybrechts, Antwerpen, Intersentia, 2010, (597) 598, nr. 2.

10 BS 11 januari 2010; voor een bespreking zie o.m. R. Verstraeten en L. Gyselaers, "De wet van 21 december 2009 tot hervorming van het Hof van Assisen," in R. Verstraeten en F. Verbruggen (ed.), Strafrecht en strafprocesrecht, in Themis 2009-2010, cahier 57, Brugge, Die Keure, 2010, 89-124.

11 R. Verstraeten en L. Gyselaers, "De grensoverschrijdende en jury-ondermijnende impact van Taxquet/België," in F. Deruyck, M. De Swaef, J. Rozie, M. Rozie, Ph. Traest en R. Verstraeten (ed.), De wet voorbij. Liber amicorum Luc Huybrechts, Antwerpen, Intersentia, 2010, (597) 601-609.

12 EHRM (GC) 16 november 2010, Taxquet t. België, §§ 71-82; artikel 36 EVRM; zie voor een rechtsvergelijkende analyse van juryrechtspraak binnen de jurisdictie van het EHRM: §§ 44-60 van het geannoteerde arrest, alsook: M. Malsch, Democracy in the Courts. Lay Participation in European Criminal Justice Systems, Farnham, (V.K.), Ashgate, 2009, 232.

de strafrechtspleging in de verschillende landen van de Raad van Europa te harmoniseren. De rechtspleging *in abstracto* maakt zelfs niet primair het voorwerp uit van haar toezicht.¹³ Zolang een eerlijk proces wordt geboden, staat niets het betrekken van burgers bij de rechtspraak in de weg.¹⁴ Vervolgens analyseert het EHRM, Grote Kamer, haar eerdere rechtspraak.¹⁵ Zulks in tegenstelling tot de Kamerbeslissing, zich niet distantieert van de eerdere rechtspraak, zelfs niet van de aangehaalde rechtspraak van de Commissie met betrekking tot België. Het EHRM besluit dan ook dat een motivering van het oordeel niet absoluut noodzakelijk is.¹⁶ Het criterium blijkt er vervolgens in te bestaan dat de beschuldigde en het publiek moeten kunnen nagaan waarom een beslissing werd geveld. Dit inhoudelijk criterium is bepalend, niet het formele criterium van de motivering van de uitspraak. Indien kan achterhaald worden waarom een beslissing werd genomen, dan wordt tegemoet gekomen aan de achterliggende noodzaak, met name het vermijden van willekeur.¹⁷

Het arrest van de Grote Kamer wekt de schijn, zonder de minste afkeurende bijklank, dat de minder restrictieve benadering van de klacht van Taxquet gestoeld is op het rechtsvergelijkend onderzoek dat het EHRM doorvoerde.¹⁸ Huidige benadering houdt meer rekening met de diverse rechtssystemen, maar legt de lat niet lager wat betreft de grondrechtenbescherming, volledig in lijn met de taak die het EVRM en de eigen rechtspraak het EHRM aanmeet.

De motivering van de gerechtelijke beslissing blijft vereist voor een beslissing genomen door beroepsmagistraten. Rechtspraak met jury's vergt enkel dat procedurele garanties worden ingesteld die het risico op willekeur uitsluiten en die het mogelijk maken te achterhalen op welke gronden een uitspraak is gestoeld. Een motivering is hiervoor een optie, maar de Grote Kamer schuift twee alternatieven naar voor, die tevens een gerechtelijke uitspraak door lekenrechters conform aan artikel 6 EVRM zou kunnen maken. Ten eerste geeft het EHRM aan dat het Angelsaksische systeem, waarbij duidelijke instructies worden gegeven door de beroepsmagistraat met betrekking tot rechtsvragen en het voorgelegde bewijs, voldoende waarborgen kan bieden. Ten tweede wordt het Franse systeem, conform het arrest *Papon*, in overeenstemming geacht met het Verdrag, aangezien het grote aantal vragen *de facto* een kader vormt waaruit de verdachte de precieze beoordeling van de zaak kan aflezen.¹⁹ Deze positieve beoordeling van het Franse systeem kon ook, doch minder expliciet, gelezen worden in de Kamerbeslissing.²⁰

Impact op de Belgische situatie

Alhoewel de Grote Kamer van het EHRM in haar arrest van 16 november 2010 meer ruimte laat aan de nationale instanties om lekenrechtspraak te organiseren in overeenstemming met artikel 6 EVRM, brengt dit niet met zich dat het EHRM nu oordeelt dat de rechtsgang inzake Taxquet alsnog in overeenstemming zou zijn met het EVRM. De pijnlijke vaststelling blijft dat de rechtsgang overeenkomstig de toen geldende voorschriften van het Wetboek van Strafvordering onvoldoende waarborgen tegen willekeur bood, en dat de veroordeelde concreet niet kan achterhalen *waarom* hij werd veroordeeld. In het bijzonder zijn de vragen die aan de jury werden voorgelegd te summier, te technisch, te weinig feitelijk en vooral te weinig geïndividualiseerd²¹ om de achterliggende redenen van veroordeling te achterhalen. De akte van beschuldiging noch de akte van verdediging kunnen hierbij een alternatief bieden, aangezien deze rechtsinstrumenten in het begin van de procedure voor het Hof van Assisen worden aangewend, vooraleer de bewijzen waarop de juryleden hun oordeel moeten baseren, worden gepresenteerd.²²

Ondertussen is de procedure voor het Hof van Assisen echter aangepast, zodat de denkoefening zich opdringt of het Hof van Assisen nu uit de gevarenzone is. Twee elementen baren nog steeds zorgen. In de eerste plaats laakt de Grote Kamer van het EHRM, zowel in het algemeen als specifiek met betrekking tot België de afwezigheid van een volwaardig beroep.²³ Daarnaast kunnen ook vraagtekens worden geplaatst bij de wijze waarop arresten van het Hof van Assisen conform de wetswijziging van december 2009 van een motivering moeten worden voorzien: biedt het tweede beraad, na het nemen van de beslissing door de juryleden, samen met de beroepsmagistraten, voldoende garanties opdat de redenen die de juryleden tot een bepaalde beslissing brachten ook effectief naar buiten worden gebracht? Dienaangaande gaf ik reeds uiting aan mijn vrees dat de formele motivering niet steeds volledige in overeenstemming zou zijn met de doorslaggevende beweegredenen van de jury.²⁴ In een *concurring opinion* drukt rechter Jebens een gelijkaardige bezorgdheid uit met betrekking tot de huidige Belgische en Noorse situatie. In de hervormingen in beide landen ziet hij de uitdrukking van de onzekerheid die werd gecreëerd door de Kamerbeslissing in deze zaak.²⁵

Aan deze onzekerheid is door het unanieme arrest van het EHRM een einde gekomen. Het is de vraag of de wetgever bereid is opnieuw te sleutelen aan de assisenwetgeving.

13 Zie dienaangaande ook: P. De Hert en T. Decaigny, "De uitwerking door het Europees Hof voor de Rechten van de Mens van het recht op toegang tot een advocaat bij het (politie)verhoor," in P. De Hert en T. Decaigny (ed.), *De advocaat bij het verhoor. Een stand van zaken*, Heule, Uga, 2010, (13) 46, nr. 35.

14 §§ 83-84.

15 ECHR 30 maart 1992, Roelens t. België; zie ook E. De Bock, "Het arrest-Taxquet en de motivering van het verdict van het hof van assisen," RW 2008-09, afl. 30, 1272, nr. 3.

16 §§ 85-90.

17 § 90 en 92.

18 §§ 44-60.

19 § 92.

20 EHRM 13 januari 2009, Taxquet t. België, § 39, 42, 48; merk op dat het EHRM het Spaanse systeem, waarbij a.h.w. een zaakgebonden 'motiveringsformulier' moet worden ingevuld (zie R. Verstraeten en L. Gyselaers, "De grensoverschrijdende en jury-ondermijnende impact van Taxquet/België," I.c., 605, nr. 13-14) niet expliciet als voorbeeld wordt vooropgesteld, maar aangezien het arrest Bellerin Lagares t. Spanje zonder kritiek als gevestigde rechtspraak wordt aangehaald, waar het EHRM niet van afwijkt, mag worden aangenomen dat ook het Spaanse systeem Verdragsconform is (§ 87).

21 § 98.

22 § 95.

23 § 92 in fine, 99 – dit probleem geldt echter ook nog in Oostenrijk, Noorwegen, Rusland en het Zwitserse kanton Genève.

24 Zie dienaangaande meer uitvoerig: T. Decaigny, "ECtHR Taxquet v. Belgium. Can juries convict in accordance with the European Convention on Human Rights?" NJECL 2010, afl. 1, 7-15.

25 Concurring opinion of Judge Jebens bij EHRM (GC) 16 november 2010, Taxquet t. België, 4-5.